

ПЕТКО РАЧЕВ СЛАВЕЙКОВ И СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

Невяна Дончева

Новата българска литература се заражда и израства през епохата на Възраждането върху основата на старата българска литература и българското народно творчество. Нейните най-добри представители тръгват от онова, което е създадено като словесно творчество през средновековието. Те се оформят и развиват своята писателска дарба, като подхващат и продължават многовековните традиции на старобългарските книжовници и на безименните народни певци и разказвачи.

В българската литературна наука досега не е разглеждан достатъчно подробно и задълбочено въпросът за връзките между старата и новата българска литература. Какви теми, мотиви, жанрове и форми наследява литературата на Възраждането от старата българска литература? В какво се състои приемствеността между двете литератури? Как писателите на Възраждането школуват в старата българска литература? Какви нейни традиции наследяват, подхващат и развиват в своето творчество? Обстойното разглеждане на тези въпроси безспорно би помогнало да се види по-добре качествената промяна, която се извършва в българската литература през епохата на Възраждането.

Настоящото проучване е опит да се види как първият истински поет на българското Възраждане — П. Р. Славейков — школува в произведенията на старата българска литература, какво усвоява от нея, какви нейни традиции подхваща и развива в своето творчество, какви са заслугите му за издирването и публикуването на старобългарски паметници.

Въпросът за П. Р. Славейков и старата българска литература почти не е поставян и разглеждан досега в литературната наука. Той представлява част от един по-голям въпрос за прехода от средновековна към нова литература, за традициите на старата българска литература и народното творчество, за значението на тяхната школа, за влиянията им върху творчеството на новобългарските писатели.

Въпросът за школуването и литературните влияния е един от най-интересните и в същото време един от най-сложните и трудни въпроси на литературната наука. От гледище на психологията на художественото възприемане литературните влияния представят своеобразна школа, която се явява необходима предпоставка за творческото израстване на всеки млад творец. Писателят израства, оформя се, разгръща своя писателски талант, като чете произведенията на други писатели, като вниква в тях, като ги разбира по-добре и по-творчески. Да се изучи как един писател школува у други писатели, означава проучване на неговия творчески път.

За съжаление обаче на въпроса, как П. Р. Славейков е чел, как се е учил, как е школувал в произведенията на старата българска литература, досега в изследванията за него е отделено сравнително малко внимание. Боян Пенев в обширния си очерк за поета¹ (цели 200 страници) отделя специална глава «Литературните влияния върху поезията на П. Р. Славейков» (стр. 481—517). Тук съвсем бегло се споменава, «че в началото като всички свои събратя по перо и той се е намирал под влиянието на черковната и религиознопоучителната литература. Първите му стихотворни опити и по форма, и по мотиви са в тясна зависимост от тази книжнина и нейните традиции» (стр. 484). По-нататък Б. Пенев обстойно се спира на чуждите литературни влияния, «на първо място гръцкото и сръбското, а после руското влияние» (стр. 485). На тези три литературни влияния върху творчеството на П. Р. Славейков са посветени и специални изследвания.² Неизяснени остават обаче и досега домашните традиции, които наследява и продължава П. Р. Славейков. Това са традициите на старата българска литература, от една страна, и българското народно творчество, от друга страна. Всички изследвачи признават плодотворното влияние на народното творчество върху Славейков, но игнорират влиянието на старобългарската литература за израстването му като пръв истински поет на Българското възрождане. «Ако трябва да запитаме кого наследява Славейков, по чий път върви — пише П. Динев, — отговорът е само един — той няма предходници в българската литература. Сякаш внезапно избликва от недра на народа огромен поетически извор. В същност неговите предходници се намират в народната поетическа традиция, в безименното семейство на ония даровити народни певци, които са създали великолепенното богатство на народната поезия.»³

В книгата си «Петко Рачов Славейков. Живот и творчество 1827—1870», БАН, 1968, Соня Баева отделя малко място за Славейковите интереси към старата българска литература. Тя казва: «Наистина Славейков е призван да стане основоположник на една нова литература, която отразява нова епоха в историческото ни развитие. Но той, който е новатор във всяко начинание, все пак е свързан с традициите на старата българска литература» (стр. 28).

При разглеждане на проблема П. Р. Славейков и старата българска литература внимание заслужават следните четири негови страни: 1. Пътищата, външните форми, начините на Славейковото школуване в произведенията на старата българска литература. 2. Заслугите му за издирване, описване и публикуване на старобългарски паметници. 3. Ранното творчество на П. Р. Славейков и старата българска литература. 4. Смешните календари на П. Р. Славейков и старобългарските гадателни книги.

I

Всяко литературно влияние е исторически обусловено. П. Р. Славейков търпи най-рано влиянието на старобългарската литература, защото през 40-те години на XIX век, когато се пробуждат неговите творчески способности, нейните произведения са почти единствените литературни образци, които той чете, преписва и разпространява. Възприемането им е предпоставка за създаването на самостоятелни литературни творби. Влиянието на тези произведения

¹ Б. Пенев, История на новата българска литература, т. IV, ч. I, 1936, стр. 428—626.

² Т. Ангелиева, П. Р. Славейков и гръцката литература. Год. на СУ, т. X, 1966; С. Баева, Някои моменти от развитието на сръбската литература и творчеството на П. Р. Славейков. — Изв. на Инст. за литература, кн. XVI, 1965, стр. 44—50; С. Русакиев, П. Р. Славейков и руската литература, С., 1955.

³ История на българската литература, т. II, БАН, 1966, стр. 309.

върху Славейков се явява своеобразна школа, която събужда, дава тласък и подпомага творческото му израстване. По какъв начин се осъществява това влияние, т. е. какви са пътищата, външните форми на Славейковото школуване в произведенията на старата българска литература? За това имаме многобройни свидетелства в неговите спомени, дневници, писма и т. н. — изобщо в цялото му архаивно наследство, достигнало до нас в изобилие.

Още в ранно детство Славейков чете и препрочита жития, похвални слова, различни черковни сказания, знае голяма част от тях наизуст, произнася ги в черква, преписва ги и ги разпространява. Съвсем малък, четири- или петгодишен, през 1832 г. той бива даден в училището на Димитър Попов Дряновчанина, първия български учител в Търново, а след месец на друг български учител — Стойко Абаджията. За около три години и половина той минава целия курс на тогавашното обучение и стига «на книгата дъното», както сам се изразява. През това време изучава буквара, наустницата, псалтира, светчето и апостола. Това са първите «книги» на черковнославянски език, с които той се запознава. Едва деветгодишен, по време на чумната епидемия в Търново, Славейков заедно с родителите си попада в село Фидов чифлик. «Тук при селския поп и даскал йеромонах Серафим аз са запознах донейде с черковната литература — спомня си по-късно той. — Освен всичките служебни черковни книги, които имах на разположение, аз намерих при поп Серафима една славянска библия и един тримесечен пролог. Тия последните книги бяха най-любимото ми занимание през зимата, и не само четях и канерках всичко в черква, ами казвах и сказания в черква всеки празник и всяка неделя от Софрония до амортолон сотирия, като се качвах за по-високо по тронове, от които един път паднах и си сцепих многоучената глава и я носих доста време свързана.»¹

Жаждата на Славейков за книги до голяма степен утоляват библиотеките на манастирите около Търново, които и през робството успяват да запазят народността си характер и стават средища на българска просвета и книжовност. Те съхраняват народността дух в тежките години на турското иго. В библиотеките на тези манастири се пазят стари български книги — една минимална част от огромната книжовна продукция, създадена преди и след нашествието на турците, — съставят се и се преписват дамаскини и сборници със смесено съдържание през XVII и XVIII век. От тях най-богата и най-добре уредена е библиотеката на Преображенския манастир, събирана и поддредана с любов от отец Зотик, голям ревнител на българщината. В манастирите около Търново (Преображенския, Плаковския, Килифарския, Лясковския, Капиновския), където Славейков ходи често с баща си, и по-точно в библиотеките им, той има възможност да получи твърде широки познания в областта на старата българска литература. Ето какво разказва той в «Спомен на четиридесетгодишната ми писателска деятелност»: «По-главната ми учебна храна беше, дето четях постоянно и прочел бях в това временно разстояние всичките библиотеки на манастирите около Търново, а най-вече на манастира Св. Преображене, която се считаше за най-богата и пълна уж. Тия книги ми доставяше баща ми и те бяха повечето черковно съдържание: пролози, жития на светиите през годината, сочиненията на св. Ефрем Сирин, св. Йоан Лествичник, св. Димитрия Ростовски, и други някои книги, като добротолубие, Бароний, Кормчий и някои ръкописни дамаскини от миналото столетие, все пак черковно съдържание, сказание за второ пришествие, житието на св. Мария Египтянка и други такива. Не считам излишно да спомена тука, че в това време аз много дирах и исках да

¹ Лит. архив, т. I, П. Р. Славейков, Спомен на четиридесетгодишната ми писателска деятелност, стр. 40—41.

прочета пак славянската библия, но св. отци от Св. Преображение, дето имаше тая книга, не ми я даваха и казваха на баща ми, че не било добро да чета библията в такава млада възраст, защото имало в нея съблазнителни истории; а пък аз грешний бях я чел, както по-горе казах, още в по-млада възраст.¹

С произведения на старата българска литература Славейков е можал да се запознае и от библиотеката на поп Андрей Робовски, наследник на Дойно Граматик. Вероятно тук той почерпва ценни знания за дамаскината книжнина, която му попада с близостта си до народния живот, с беседния си стил, с живия говорим български език. От сборниците със смесено съдържание, съставяни, преписвани и масово разпространявани през XVII, XVIII, дори и първата половина на XIX в., Славейков се запознава с множество жития, похвални и поучителни слова, апокрифи, старобългарски разкази и повести, летописни бележки и летописни разкази от турското робство. Славейков разбира, че зад религиозната окраска и фантастичните образи на богомилските апокрифни сказания и легенди се крият социалните жалби, протести и копнежи на потиснатите крепостни маси през средновековието. Именно това въздейства силно върху впечатлителната душа на бъдещия поет.

Славейков не само чете и препрочита произведенията на старата българска литература. Голяма част от тях той преписва и разпространява.

Той умее и да ги разказва твърде увлекателно на чирачетата от занаятчийския еснаф до късно вечер. Ето какво си спомня той за времето на краткото чиракуване в казанджийницата на своя баща: «Между чираците аз бях най-възрастният, после мене идеше хаджи Иван. Разумява се, че аз като бивш вече даскал, макар и да нямах от 17 години нагоре, бях пълководецът на тези събрания, аз отварях заседанията, но като се свенях и срамувах още да им приказвам от живота си неща, които те едва ли можеха да разберат, отварях приказките с някоя легенда за светците, още по-често от чудесата на св. Богородица.»²

Запознаването на Славейков с произведенията на старобългарската литература сигурно събужда у него известна патриотична гордост, събужда и подхранва собствените му творчески стремления. Ето защо не бива да се пренебрегва историческата връзка на поета с предшествуващите го старобългарски писатели.

Славейков се стреми да вникне в произведенията на старата литература, да ги разбере. Те му попадат предимно заради нравствените добродетели, които утвърждават, с патетичното чувство, със своеобразния си патриотизъм. Какво е въздействието на тези книги върху него най-добре показва решението му да се покалугери. Ето какво разказва сам той за това: «От преставането ми да уча турски аз седях две, три недели празен и нямах занятие, тогава под влиянието на книгите, които бях прочел, а най-много на Ефрема Сирина и на Алфавит Духовний аз бях взел да мисля да ставам калугер. В това време баща ми ми беше купил Житието на св. Алексия човека божий от Огняновича, тая книжка толкова я бях обикнал, щото я носех все у джоба си, та я четях и по нейното настроение сторих да бягам от баща си в Св. Гора и скрих се от него най-напред в един манастир — Присовский — да се приготвя за по-далечно бягане; ала баща ми ма подири, намери и повърна в Търново.»³ След завръщането, за да не стои «празен», бащата му донася препис от Паисиевата история, да я прочете и да я препише. По-късно Славейков си спомня, че прочитането

¹ Лит. архив. . . , стр. 41.

² П. Р. Славейков, Избрани произведения, т. I, 1954, стр. 38.

³ Лит. архив П. Р. Славейков, Спомен на четиридесетгодишната ми писателска дейност, т. I, стр. 46.

и преписването на «История славянобългарская» не само събужда родолюбиви чувства у него, но и дава друго направление на желанията и дейността му.¹ Това е отличен пример за ролята на Паисиевата история в живота на българите!

Самият Паисий израства сред книжовната традиция на старата българска литература, възпитан е в нейния дух. Сведенията си почерпва из «Стари книги ръкописни», но и от други някои книги, като тези на Цезар Бароний и Мавро Орбини. От спомените на Славейков знаем, че и той познава някои от Паисиевите източници, например историята на Бароний.

Нещо повече. Славейков познава и научни изследвания върху най-стария период на старобългарската книжнина, в които се изтъква първенството ѝ пред останалите славянски литератури. Според С. Баева² към 1850 г. той се запознава със забележителното произведение на големия чешки славист Шафарик «Slovanské starožitnosti» (1837) в руски превод (Словянские древности, сочинения П. И. Шафарика, Перевод с чешского О. Бодянского, Москва, 1837—1848) и със статията му «Rozkvet slovanské literatury v Bulharsku» (1848) в сръбски превод. Славейков познава съчинението на С. Палаузов «Век болгарского царя Симеона». От публикациите му, посветени на Кирило-Методиевото дело, за които ще стане дума по-нататък, личи, че той вероятно познава и трудовете на В. Е. Априлов «Болгарские книжники или какому словенскому племени собственно принадлежит кириловская азбука», Одеса, 1841, и «Денница новобългарского образования», Одеса, 1841. Априлов пръв от нашите възрожденци разглежда научно някои въпроси от живота и делото на славянските първоучители. Неговото родолюбиво дело сигурно не е без значение за Славейков, който с особена любов започва да събира стари български монети, надписи и ръкописи.

II

Една от проявите на пробуждащото се народностно съзнание у българите през Възраждането е интересът към тяхната история, виждана преди всичко в романтична светлина. Усилията на писателите, които същевременно са и учени, се насочват към издирване на повече веществени доказателства за миналата слава на България, за нейната политическа и културна история. Или, както правилно отбелязва Б. Ст. Ангелов: «Писателят-възрожденец вижда, че първото нещо, което трябва да се изнесе из тая минала слава на българите, е тяхната просветна, културна работа през средните векове.»³

Големи заслуги за издирването и публикуването на някои български старини през Възраждането има и П. Р. Славейков. Той добре разбира значението на старобългарските предмети и ръкописи. През 1852 г. пише на Н. Х. Палаузов, че има «няколко древности и намервани монети». Издирва и стари ръкописи. Оценявайки стойността на българските старини, той публикува някои от тях, други описва, «догде не ги е погълнало всепожаждащото време», както сам пише. В неговите записки, посветени на «Присовския манастир» и поместени в списание «Български книжици», кн. 13, юли, 1858, стр. 193—197, откриваме твърде любопитни сведения за отношението на невежите монаси към старобългарските ръкописи: «В детинството си аз често ходех на този манастир, но де да зная каква антика е бил той за нашата народност, аз зная само, че като лек и малък можех да се кача по тавана на черквата да снемам стари ръкописи и да ги давам на калугерите да ги дерат, за да завиват в листовите им сланина на ратаите. Боже прости ма! Колко листове съм съдрал

¹ Лит. архив . . . , т. I, стр. 47.

² П. Р. Славейков, Живот и творчество . . . , стр. 131.

³ Б. Ст. Ангелов, Нашите възрожденци за делото на Кирил и Методий, Език и литература, кн. 3, 1957, стр. 206.

за образи, които съм попилявал на часа. Е това е то сега простота хуже юродства» (стр. 194). След 10—12 години Славейков забравил и манастира, и късането на ръкописите. Но срещата му с Ив. Андреов, който го запитал не знае ли нейде «стари кожени книги», отново му припомнила детските години. «Тичам на манастира, качвам се на тавана — разказва той, — но що да намеря, само два листа на пергамент от Пролог и два три ръкописи Апостол и Евангелие на книга, и печатни в Венеция два Общака. Аз прибрах само двата листа от пергамента и ги дадох Андрееву, а онези ги оставих пак там. Пусто! И тогази бях нещо даскалетина, ама дотам бях можал да разбера, че само на кожа писаните книги биле потребни, бе хей челяк! прибори ги тогис, ами ги оставих та ги опосаха молците и калугерите» (стр. 194).

Славейков обръща внимание и на надписа на старобългарски език, издълбан над вратата на черквицата на Присовския манастир. Този надпис съобщава годините на построяване и изписване на черквата, както и имената на нейните ктитори. Ние познаваме този надпис единствено от публикацията, направена от Славейков, защото въпреки предупреждението му към стария игумен черквата бива съборена и построена нова. А Славейков уверява, че «старата черква и вън и вътре е едно перо писало. И уверявам ви, че толкози е живописът здрав и хубав, щото не мога да сравня с него никой от колкото съм виждал в България и вети и нови» (стр. 197). Той се спира специално на изображението на св. Кирил Философ в цял ръст: «Той държи в ръка разгънат свиток, но в него няма нищо написано. Не зная от кого, как и кога са извъртени очите на образа, но оттам нататък сичко е цяло и здраво и толкото майсторски написано, щото положението и чертите на лицето ако и да е лишено от най-благородната си част, показва го вдъхновен. Колкото други изображения на св. Кирила съм виждал, ни едно не има таквази выразительность» (стр. 196).

Затрогваща е грижата на Славейков за издирването и запазването на старобългарски надписи, паметници и ръкописи, да не би да станат «жертва или на невежество, или на злобно изстребление».

В сп. «Български книжици», год. II, 1859, кн. 1, юли, стр. 410—415, П. Р. Славейков обнародва четири старобългарски надписа под заглавие «Четири паметника». Това са: 1) известният днес Омуртагов надпис от черквата «Св. 40 мъченици» в Търново; 2) надписът на Иван Асен II за клокотнишката му победа над епирския деспот Теодор Комнин, от същата черква; 3) надгробен надпис от времето на цар Иван Александър и 4) Хотнишкият надпис, намиращ се в манастира «Св. Троица» край Търново.

Славейков не съобщава къде се намират тези надписи и от кого са «избродени», но обещава да направи това друг път. Той не изпълнява обещанието си, може би защото ги препечатва от изданието им, направено от тревненеца Христо Даскалов (Открития в древней столице болгарской. Письмо к О. М. Бодянскому Х. Д. Даскалова, Отпечатък от кн. II на Чтения в Императорском обществе истории и древностей Российских при Московском университете). След четирите надписа Славейков помества следната бележка: «За запазването на тези древности ний има да благодарим на честта, която ги е потулила от очите на гръцките в Търново владци; защото имаме очевидни доказателства за други такива паметници, как са немилостиво изстребени. Господ да им плати според делата им» (стр. 413—414).

Също през 1859 г. редакцията на «Български книжици» изказва следната благодарност на П. Р. Славейков: «Българските книжици благодарят сърдечно г-ну П. Р. Славейкову за дето се е потрудил и се труди като истинный родолюбец, да издирва и описва такива любопитни и много за нас важни и полезни словесни древности, каквато е най-паче последната част на втората му тук

описуема ръкопис, и им ги проважда за напечатание догде не ги е, както праведно казва, погълнало всепояждащото време» (стр. 259). Току-що цитираната благодарност на сп. «Български книжици» се отнася за два ръкописа, намерени от Славейков в Килифарево и Беляковец и описани от него под заглавие «Два български ръкописа». Описанието заема цели 14 печатни страници (стр. 259—269; стр. 409 и стр. 481—482) и е извънредно ценно.

В сравнение с Беляковския ръкопис П. Р. Славейков отделя твърде малко внимание на Килифарския ръкопис «Следование на божествената литургия». Времето на създаването му той определя по почерка към втората половина на XVII столетие. «Ръкописата е на чиста и яка хартия, от край до край една ръка и едно мастило с прями и чисти букви написана, иначе е здрава и добре подвързана, освен що в началото, както и в края, виждат са няколко листове изрязани.» Това е краткото описание на Килифарския ръкопис. Публикувани са и приписките, забелязани по полетата му (стр. 260).

Вторият, открит и описан от П. Р. Славейков в същата статия, представлява ръкописен сборник, който днес е известен на науката под името «Беляковски сборник». Сега той се съхранява в старопечатния отдел на Софийската народна библиотека под № 309.¹ Този сборник отдавна е привлякъл вниманието на учените слависти. От него се интересуват и пишат В. Истрин, А. Архангелски, Пл. Кулаковски, П. А. Лавров, М. Сперански. Но най-големи са заслугите на П. Р. Славейков, който открива сборника и пръв му прави подробно описание, като публикува някои части от него. Освен това благодарение на Славейков сега знаем някои подробности от историята на този сборник. «Ръкописата се състои от 170 листа — пише той — разкъсани и както може да се предполага, близо до сто листа още има изгубени. Преди осем години, когато тази ръкопис беше у покойного П. С. Райнушков, имаше 182 листа. Подир смъртта му ръкописата са имаше за изгубена и четири листа, които не зная как са намериха у П. Г. Кесимова, връчиха се г-ну Х. Даскалову. Г-ну Кесимов стори мокаят и изброди цялата ръкопис, но без осем листа, на които съдържанието не се знае» (стр. 261). Благодарение на Славейков ние знаем съдържанието на някои листи на ръкописа, сега изгубени. Така например за един загубен лист той пише: «Когато ръкописа е бил у П. С. Райнушкова, този лист го имало и г-н Кесимов тогази преписвал за себе си тези листове, като пропускал записките за помрачение и други белким бележки, които не му се виждали потребни, а съхранил следното» (стр. 409). И публикува бележките на Кесимов.

Славейков отнася съставянето на сборника през XVII в., като отбелязва, че «писателят или писателите не вардили или не знаели да вардят граматическите правила едностойно» (стр. 261). В своето описание Славейков последователно съобщава заглавията на оцелелите произведения, а след това публикува сведенията за различни народи и летописа, поместени в сборника. При печатането на летописа на места той разкрива титлите и почти навсякаде пише числата с цифри, а не с букви, както е в ръкописа.

Значението на Славейковото описание на Беляковския сборник се увеличава от факта, че Б. Цонев го сварва «съвсем разнебитен». Сравнението, което направих между сборника в сегашния му вид и Славейковото описание, показва, че понастоящем ръкописът е подвързан и пагиниран съвсем не в оня вид, в който го описва Славейков. В подкрепа на това ще приведа само няколко примера: Физиологът, за който Славейков съобщава, че е запазен «испълно», сега е разделен на две — половината му листи се намират в началото, другите — в края на сборника. Разумникът се е намирал в началото на ръкописа, след пър-

¹ Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, т. I, стр. 254—257.

вите 12 листа, а сега се намира от л. 152^б до л. 154^б включително. От него има загубени листи. Според Славейков Словото за Сампсон се е намирало след Поучението на Йоан Златоуст, намиращо се на л. 151^б, а сега то се намира в края на сборника — л. 170^б. Летописът също не върви така, както е описан от Славейков. Сега той се намира от л. 91^а до л. 93^а, след това са вмъкнати други слова, а летописът продължава чак на л. 165.

Някои от словата са разместени в сборника, а тук-таме отделни листи са запазени наполовина. Твърде повредени са и последните листи, на които личат откъслечни приписки. Всичко това прави сборника сега трудно използваем. А по своето съдържание той е твърде интересен — слова, легенди, апокрифи. Ето някои от по-интересните заглавия: Слово на премъдрия Акир, Детство Исусово, Житие на Алексия човек божий, Разказ за мъчението на св. великомъченица Петка. В сборника срещаме слова на Йоан Златоуст, на Ефрем Сирийски, както и някои апокрифни гадателни книги — трепетник, коледник, сановник и др. Затова на Славейков му се вижда «чудновато да гледа наравно със християнските поучения и жития на светите угодници неопростими суеверия и басноистории, останки на поганството» (стр. 261).

Наистина Беляковскийят сборник съдържа особено много апокрифни разкази. А Славейков търси в него предимно исторически сведения, но тъй като не намира такива, пише с досада: «Бе че каква беше тази черна българска орисница, която орисала да са ненамери нищо цяло от всичко онуй, що може да послужи за прояснение на историята им. В описвания от нас ръкопис толкози други боклуци коледници, трепетници и разумници са опазили, а туй, което е най-любопитно и интересно, немилостиво изтребено» (стр. 261). Тези гадателни книги, с които Славейков се запознава от страниците на този и други сборници, по-късно безспорно изиграват важно значение за възникването и оформянето на неговите «Смешни календари».

В цитираната вече статия на Славейков откриваме и твърде интересни сведения за трагичната съдба на много от старобългарските ръкописи. Ето какво пише той при описание на двете села, в които открил поменатите сборници — Килифарево и Беляковец: «И двете са стари села. В Килифарево е имало три църкви, но една само е останала здрава, при подновяването на която в 1830 г. (според казването покойнаго Генча Парцалски) до едни коля ръкописни книги заровили в женската черкова. А в Беляковец, както казват и досега живите попове, като подновявали черквата Храм Света Петка, изсипали в темеля до два товара ръкописи» (стр. 259—260).

П. Р. Славейков е първият българин, който обнародва и разказа за възобновяването на българската и сръбската патриаршия, също в сп. «Български книжици», 1859, ч. II, юни, кн. 2, стр. 375—376. Той не прави никакви коментари към текста, само в началото съобщава, че препечатва разказа от книга Кормчия, печатана в Москва.

Възстановяването на Търновската патриаршия при Иван Асен II през 1235 г. е важно събитие в живота на българския народ. То оставило трайни следи в народното съзнание и било увековечено в литературните паметници. Към един такъв литературен паметник се обръща и П. Р. Славейков, защото е убеден в ролята, която той може да играе в борбата за черковна независимост. Обнародването на разказа за възобновяване на българската и сръбската патриаршия от Славейков съпада с най-напрегнатите моменти в борбата за признаване на самостоятелна българска църква.

Като истински син на Търново П. Р. Славейков има заслуги и за обнародването и популяризирането на произведения на писатели от Търновската книжовна школа. Той пръв превежда на новобългарски език Житието на Иван Рилски от Евтимий Търновски. Преводът е поместен в Хрулевото издание на Софро-

невия «Неделник», излязло през 1856 г. в Нови Сад. След тълкуванията на евангелието и поученията за всички недели и празници през годината е поместено «Сказание за житието на преподобнаго отца нашего Йоана Рилскаго Чудотворца, и за пренесението на честните негови мощи от града Средец в Тернов, списано Евтимием Патриархом Терновским». Преводът на Славейков е направен по изданието на житието от Неофит Рилски, направено в Белград през 1836 година.¹

В сп. «Български книжици», 1860, III, кн. I намира място и «Грамота патриарха Калиста като нов извор за историята на българската черква от С. Палаузов» (стр. 14—24). Нейният превод е направен също от П. Р. Славейков.

В бр. 21 на в. «Съветник» от 12 август 1863 г. е поместена дописка за чествуването празника на Св. Седмочисленици в Ески Джумая (Търговище). В нея между другото се казва, че главният учител казал в черква житието на светите угодници и припомнил техните трудове и подвизи за просвещението на българския народ. Поместен е и текстът на словото, произнесено от учителя пред учениците. Вдъхновеният учител, направил силно впечатление, е П. Р. Славейков.² Той е един от нашите възрожденци, който с патриотично въодушевление говори и пише за първите славянски учители Кирил и Методий. И той като старобългарските писатели и съвременниците си се отнася с възторг и преклонение пред апостолската им дейност.

По случай 1000-годишнината от смъртта на Кирил през 1869 г. Славейков издава книгата си «Спомен на тисящицетието от денъ на смъртта на святаго Кирила в Цариград, печатницата на «Македония», 16 стр. Отбелязвайки, че 14 февруари е «един от най-важните в живота на славянските племена», защото на тази дата «се навършва тисящицетието от денъ на смъртта на първия просветител на всичкия словенски мир св. Кирил», Славейков пише: «В сегашното време ние имаме неоспорими писмени свидетелства на това, че дейността на солунските братя, Кирила и Методия, ся е спазила жива в паметта на славянските народи в течение на десет столетия, свидетелства повече трайни, недостъпни на влиянието на времето, поручителствуват ни, че паметта за заслугите на славянските първоучители ще да живее още много тысящицетия, и че ней е съдено да изчезне с смъртта на последния славянин, при погребението на когото не ще да се четат черковните книги, писани с кирилица. А голяма ще да е заслугата на това лице, паметта на която е съдено да живее до свършеното изчезнуване на едно от най-големите племена на человеческия род» (стр. 2).

По-нататък Славейков проследява живота на Кирил, спира се повече на смъртта му, цитира предсмъртния му завет, молбата на Методий да пренесе тялото на брат си в родината и на въпроса за пребиваването на Кириловите мощи в Рим. От цялото изложение на Кириловия живот и от приведените цитати личи, че Славейков много добре познава пространните жития на славянските първоучители, т. нар. днес Панонски легенди. Но неговите разбирания сигурно се изграждат и въз основа на съвременните му научни изследвания върху живота и делото на славянските просветители.

Той се интересува и от съдбата на техните ученици. В статията си «Градът Охрид и Охридската архиепископия»³ Славейков «доказва, че Охридската архиепископия или патриаршия е основана най-напред от българите» (стр. 36) и отделя доста място на въпроси, свързани с името на Климент Охридски. «Още на Борисовото царуване учениците на славянските просветители Кирила и Методия — Горазд, Климент, Лаврентий, Наум, Сава, Ангеларий и др. (както Константин и Еразм), преследовани от немците в Моравия, прибягнали в Бълга-

¹ Заглавието на изданието вж. в «Българска възрожденска книжнина», съставил Маню Стоянов, т. I, стр. 263.

² М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина, т. I, стр. 326.

³ Библиотека на св. Климент, 1888—1889, т. I, кн. I.

рия. Борис и неговите боляри приели радушно тия бежанци апостоли и оказвали им големи почести, а те сами се заели ревностно да продължават делото на просвещението в България. Между тях особено се отличил Климент, който избрал Македония за ново поприще на своята деятелност» (стр. 30). В статията си Славейков цитира съчиненията на Голубински, Виктор Григорович, К. Иречек, Миклошич.

В своите изводи Славейков се опира и на гръцкото пространно житие на Климент, за което изрично съобщава (стр. 31). Той говори, че не е имал честта да посети Охрид, но много се е интересувал и е разпитвал за него, че от охридчани е научил някои предания за Охрид и за Климент, че още в 1870 г. учителят Узунов от Охрид му е изпратил в Цариград надписа от охридската черква «Св. Климент», в който се съобщава годината на Климентовата смърт.

Славейковата страст към старините не изчезва и след Освобождението. Той продължава да издирва ръкописи и през 1890 г. напечатва «Извлечение от летописа на поп Йовча от Трявна» в Сборника за народни умотворения, наука и книжнина, кн. 2, стр. 310—316; кн. 3, стр. 381—394.

П. Р. Славейков познава и най-хубавия летописен разказ за потурчването на чепинските българи от поп Методий Драгинов по изданието му от Стефан Захариев «Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката каза», Виена, 1870 година. За него той говори в статията си «Нещо за Виссипара», поместена в сп. «Наука», кн. 4, 1882, стр. 373—379.

През следващата 1891 г. Славейков обнародва под заглавие «Бележки от разни стари книги» (СбНУ, кн. 6, стр. 437—438) Житие на Дионисий Олимпийски.

Всичко това свидетелствува, че П. Р. Славейков има значителни заслуги за издирването, описването и обнародването на ценни старобългарски паметници, че неговите интереси към произведенията на старата българска литература започват още от най-ранна възраст и продължават почти до края на живота му.

III

Заслуга на старобългарската литература е, че дава образци, теми и събужда творческите сили на родения поет. Тя дава тласък на литературните му занимания и ги подхранва наред с българското народно творчество, гръцката, сръбската и руската литература.

П. Р. Славейков започва своята литературна дейност с произведения на славянобългарски език и с религиозна тематика. Първите негови произведения са напълно в духа на старобългарската литература.

Неточностите в спомените на поета довеждат до противоречиви отговори на въпроса, коя е първата негова творба. В кратката си автобиография, писана по случай юбилейното му чествуване от студенти в Прага, той пише: «Първ път съм закачил да пиша в Свищов (1842 г.), като се ползувах от библиотеката на Васкидович, но пишех често по славянски и първото ми съчинение е «Плач на Търново» и особено на Търновската митрополия, в подражание на Йеремиевия плач, и две години нещо пишех все на черковно славянски.»¹

Повечето от изследвачите сочат като първо произведение с религиозна тематика, достигнало до нас, «Житие на св. Теодор Тирон.»²

¹ Л. Милетич, П. Р. Славейков. — Български преглед, год. II, 1895, кн. IX—X.

² Б. Даскалов, Житие св. Теодора Тирона, първо стихотворно произведение на П. Р. Славейков, 1845, неиздадено досега. — Църковен вестник, 1925, бр. 43; Ив. П. Славейков, Две от най-първите стихотворни произведения на П. Р. Славейков, необнародвани досега: 1. Житие светого Теодора, 2. Търновски пожар. — Библиотека, год. III, 1896, кн. 15; Ал. Бурмов, Първото стихотворно произведение на П. Р. Славейков. — Българска книга, год. I, 1930, кн. 3, стр. 288—289; С. Баева, цит. съч., стр. 232.

За пръв път го обнародва еленчанинът С. Робовски в «Учебна книжка за образованието на децата», кн. 1, Цариград, 1858, Прибавление: Житие на Святог Теодора Тирона, стихотворение от П. Р. Славейков, стр. 30—35. Според сина на поета — Иван Славейков — то е написано в края на 1844 г. или в началото на 1845 г. по време на учителствуването на Славейков в Килифарево.

През средновековието широко се разпространява едно апокрифно сказание за Теодор Тирон. Славейков сигурно е бил запознат с него. Той изгражда своето «Житие на св. Теодор Тирон» изцяло в духа на агиографската литература. Написва го под силното влияние на старобългарската житийна традиция, но най-вече на «Житието на Алексей, человек божи» от К. Огнянович.

Славейков представя светеца като мъченик на християнската вяра. Той е насилван от цар Максимилиан в Рим да се откаже от своя бог Исус Христос и да се върне към многобожието на езичеството. Като истински дълбоко убеден християнин Теодор стоически понася жестокостите на мъчителите и говори:

О, съднико, ако шеш ма в огъни гори;
ето аз веки съм готов и за мори.
Ако шеш с нож ме сечи,
ако шеш с кон ме влачи,
на зверовете ме дай да ме изядат,
с мъждрак да ме прободат,
понеже господ мой от вас ще ме отърве
затуй аз се не покланям на твоите богове.¹

В произведението на Славейков са налице и характерните за агиографската литература чудеса. На затворения в тъмницата мъченик се явява сам господ, за да го подкрепи и да му вдъхне сили за устояване докрай на правата вяра. След това при него идват ангели, за да пеят и възнасят слава на бога. След като е одран жив от мъчителите езичници и хвърлен в огъня, пламъците не го и досягат. Св. Теодор продължава да върши чудеса и след смъртта си, като се явява на цариградския владика и го подучава как да спаси христовото стадо от нечестивите езичници.

Както в старобългарските жития, така и в Славейковото «Житие на св. Теодор Тирон» религиозно-фантастичната идеализация е основен похват при изграждане образа на мъченика. Композиционно то е изградено също в духа на агиографската литература: кратко въведение, изложение на мъчението и заключение молитва към светеца. Така че по съдържание, по дух произведението се родее със средновековните жития. Новаторска е стихотворната му форма. Като човек предимно с поетически способности Славейков смята за по-добре да изложи една чисто средновековна тема в мерена реч. Безспорно стихотворната форма се налага и под влиянието на «Житието на Алексей, человек божи» от К. Огнянович, което има същата форма. Вероятно Славейков произнася своето произведение в църква и стихотворната форма допринася за по-силното въздействие върху слушателите.

«Има данни да се вярва — пише в своите спомени Иван Славейков, — че туй не е било единственото житие на Славейков в стихове и по тоя начин казвано в черквата. Поменатий господин Хр. Даскалов, сега директор на третокласното училище в Травна, си спомня, че неговий някога учител даскал Петко е давал на учениците си и други подобни в стихове слова да ги изговарят в черква по празниците. Той сам с един от своите съученици, Райко Николов, са казвали по същия начин слово в стихове по Великден на второто възкресение. Няма съмнение, че някои от тия слова, останали досега неизвестни като по-последни, ще са били

¹ П. Р. Славейков, Съчинения, т. I, 1963, стр. 187.

и много по-сполучливо написани, защото, както го казахме, «Житието на св. Теодор» е едно от най-първите»¹. В подкрепа на това мнение се явява съобщението на Соня Баева за едно друго произведение на Славейков, недостигнало до нас. То носи заглавие «Похвално слово за три светители» и е написано в Свищов по поръка на Емануил Васкидович.² Вероятно и то е написано в духа на средновековната литература и е написано добре, щом Васкидович и училищните настоятели остават възхитени от него.

В предговора към «Български притчи» Славейков съобщава, че в Килифарево написал «Акатис на свети Иван Златоуст» и «Акатис на свети Иван Рилски».

Старобългарска литература дава известен тласък на първите писателски опити на Славейков, но в същност неговото творческо развитие представя едно преодоляване на това ранно влияние. Той вече е представител на нова епоха от прогресивното развитие, епоха на освободителната борба на българския народ. Тази епоха налага литература с други сюжети, други жанрови форми, друг стил и изразни средства. Затова Славейков скоро скъсва с религиозната тематика и се ориентира към героико-патриотичната. Макар и в произведенията на такава тематика да продължават някои от традициите на старобългарските писатели да прославят имената на заслужили дейци на славянската култура, на български царе, ратетели за свобода и независимост, за политически, културен и книжовен подем на България, произведенията му вече звучат с друг патос, с патоса на възрожденската епоха.

IV

Школуването на П. Р. Славейков в произведенията на старата българска литература има важно значение за създаването на неговите забележителни «Смешни календари». Заслуга за това имат българското народно творчество и някои произведения на сръбския писател Йован Стерия Попович. Но вероятно голяма роля в това отношение изиграва и домашната българска традиция, по-конкретно традицията на старобългарските гадателни книги. С тях Славейков се запознава най-вече от дамаскините и сборниците със смесено съдържание, които чете и преписва. Изрично свидетелство за това е споменатият вече Беляковски ръкопис, открит и описан от него в «Български книжици». Сборникът съдържа трепетници, коледници, разумници, изобщо на апокрифите в него е отделено най-много място.

Както гадателните книги почиват на известни наблюдения върху природата и живота, така и Славейковите календари преди всичко са израз на неговите наблюдения, впечатления и обобщения от живота. Ето какво говори той в своите «Прокобения за 1857 год.» (Нова мода календар за 1857 год., Цариград): «Тази година ще има много болести, ала най-много ще да върлува тежката болест на сиромашлъка, огненицата за пари, а най-люта ще е безпаричната треска, за която мъчно ще се намярва цар.» За да предвещава такова бъдеще, Славейков дълбоко е вникнал в живота, в бита и участи на бедния народ, в общественото и политическо състояние на страната.

В старобългарските гадателни книги обект на внимание често са представителите на експлоататорската класа. При това подчертано е неблагоприятното и дори враждебно отношение към тях. Гръмникът предсказва: «Хората ще погубят княза на тая земя», «Царят ще загине от робите си», «Хората ще мислят зло на царете си и ще почнат да не им служат».

¹ Иван Славейков, Две от най-първите стихотворни произведения на П. Р. Славейков. — Библиотека, год. III, кн. 15, стр. 41.

² С. Баева, П. Р. Славейков . . . , стр. 46.

Славейков също използва своите календари, за да изобличи потисниците и грабителите на народа — гръцко духовенство, продажни чорбаджии и други. Твърде язвително звучат неговите «Звездарски предвещания за година 1874» или «Кратък годишен месецослов за 1874». «През тази година владеюща планета ще бъде онази, която може да вземе властта в ръката си и ще владее над онез, които не могат сами да се владеят. А под управлението на тази планета, що се касае до нашия български свят, откъм берекет било и откъм разни други събития предвещава се следующето: На калугерите работата ще бъде наред. Те са блажени и тъй дете че нямат жени на главите си. А додето те ходят без жени като ангели, при всичко, че светът е пълен с дяволи, те ще могат да се спасяват както щат и когато щат. На духовниците работата ще бъде наред, додето има на тоз свят грехове и лесното средство да ги чистят — те без работа няма да останат и алыш-веришът им като не запира, гладост няма да видят. За чорбаджиите звездите не показват нищо лошо; и какво лошо може да стане на самата лошота?»

Позволих си да цитирам по-дълги моменти от «Смешните календари» на Славейков, за да се видят обектите на внимание, отношението му към заобикалящата го действителност, своеобразната им форма, хумористично-сатиричният им дух. От направения паралел се вижда, че Славейковите календари и по съдържание, и по форма, и по дух се родят със старобългарските гадателни книги. Но докато последните имат до голяма степен общославянски характер, т. е. те могат да се отнесат за действителността в България, Сърбия, Русия и др., то Славейков съумява да придаде на своите календари чисто български колорит. И макар синът му Пенчо Славейков да бележи, че в тях има твърде малко смешно, за литературната история те имат важно значение, защото бележат началото на сатиричната литература. Трябва да се отчете, че и в своите «Смешни календари», твърде популярни през оная епоха, Славейков продължава интересни традиции на българското народно творчество и старобългарската литература.

V

Старата българска литература, първата, най-старата славянска литература, представлява истинска национална гордост за българите. Патриотичното ѝ значение долавят още нашите възрожденски писатели, които говорят с гордост и се възхищават от делото на старобългарските книжовници. Ето какво говори П. Р. Славейков, изказвайки се по въпроса за гръцкото учение: «Гръцко възпитание имаха и толкоз други славни мъже на България, каквото Кирил и Методий Климент и неговите сътрудници, Йоан Екзарх и толкоз други знаменити мъже, но не бяха от това ни по-слабо родолюбиви, ни по-малко полезни на рода си и отечеството си.»¹ Славейков се явява наследник и продължител на традициите, създадени от тези «славни и знаменити мъже». Затова той с такава любов и жар чете, издирва, публикува и описва произведенията на старата българска литература. Те дават и известен тласък на първите му писателски опити. Той усвоява и развива по-нататък постигнатото за много векове от старата литература, от литературата на Възраждането, от българското народно поетическо творчество. Заедно с това обаче Славейков създава нови литературни традиции, утвърждава нови концепции за обществени, художествени и естетически ценности, издига се като истински новатор и творец на новата българска литература.

¹ В. Гайда, год. III, бр. 1, от 1. I. 1866, Дядо Дечо.